

Микола АЛЕКСІЄВЕЦЬ

*доктор історичних наук, професор кафедри
всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського
національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*

Леся АЛЕКСІЄВЕЦЬ

*докторка історичних наук, професорка кафедри
всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського
національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*

**ВЕЛИКА ВІЙНА У ВІДНОВЛЕННІ
НАЦІОНАЛЬНИХ ДЕРЖАВНОСТЕЙ ЦСЄ: ПОЛЬЩА**

Людство згадує значимі події в історії, гортаючи сторінки, мовби назад. Та насправді означаючи для себе на ново орієнтири сьогодення, зважаючи на бажане прийдешнє. Коли мова про рубіжні події, вони переглядаються, пильний погляд виявляє нові сенси. Ось і нині говоримо про 110-річчя початку Першої світової війни, яка вивела на поверхню усі контрасти й суперечності у центрі земної кулі, вводячи в орбіту бойових дій світ. Звісно, історики говорять насамперед про причини й приводи [1, с. 14–19; 2, с. 20–25; 3, с. 27–32].

Актуальність розгляду подій першої світової зростає з огляду на сучасну міжнародну ситуацію й російсько-українську війну. У 2014 р. спеціальний випуск часопису «І» уже з обкладинки ставив питання «Перша світова 1914–2014. Що далі?» [4]. Минуло десять років і бачимо, як гостро звучить сьогодні. Низка контекстів далеких подій першої світової відлунує сотнями, а той тисячами публікацій вчених усього світу, а людство знову ставить це питання.

Як каже історія, далі мир. Тож, наш розгляд заторкує дискурс вікна нових можливостей у регіоні ЦСЄ опісля Першої світової війни, коли тут відбувається становлення державностей. І мова конкретно про Польщу.

Проголошення 11 листопада 1918 р. Польщі Республікою стало завершенням багатолітніх зусиль народу щодо відродження національної державності. Ще у часі розгортання національно-визвольного руху впродовж кінця XVIII ст. – листопада 1918 р. у середовищі політичної еліти вперше в історії польської суспільно-політичної думки чітко сформульовані засадничі основи національно-державницької концепції: право поляків на відновлення власної держави, політична самостійність і незалежність Польщі, генетичний зв'язок поновленої польської державності з давньою Річчю Посполитою, спадкоємність національних традицій та культури, кордонів. Останнє викликало непорозуміння і військове протистояння з чехами і українцями.

У доктринах двох найвпливовіших політичних сил польського суспільства першої половини ХХ ст. – націонал-демократії, лідером якої був Р. Дмовський, і соціаліста Ю. Пілсудського домінувала ідея створення сильної незалежної Польської держави, яка мала бути відновлена в історичних межах, тобто на територіях перед поділами [5, с. 15]. Представники цих політичних кіл різно бачили шляхи відновлення державності, та схожі у поглядах на відродження Польщі в історичних кордонах. Інші положення не відігравали значущого впливу. Як зазначив у залі Географічного товариства в Парижі у лекції 21 лютого 1914 р. Ю. Пілсудський: «... Дві найважливіші в період, що настав після повстання, політичні партії – національна і соціалістична – обидві вписують до своїх програм здобуття національної незалежності» [6, с. 3].

Концептуальні засади Р. Дмовського, Ю. Пілсудського, інших діячів польського визвольного руху щодо Польської держави стали основою державотворчої діяльності перших урядів відродженої Польської Республіки, її керівників, еволюція світогляду яких була доволі складною – від ідеї автономії у складі іноземних держав, залежно від їх політичної орієнтації, до повного суверенітету. Втім, події 1918–1921 рр. яскраво засвідчили, що Польща послідовно реалізовує напрацьовані польськими політичними силами доктрини.

Відразу після проголошення Польської Республіки і взяття під контроль польських земель, ліквідації в них імперських адміністрацій постало прагматичне питання формування національної влади.

Перемогу західноєвропейських демократій, які підтримали США, поразку і занепад монархій Габсбургів, Гогенцоллернів і Романових визнали загалом як доказ переваги демократично-парламентарного ладу над консервативною австрійською, пруською чи російською системами. Тож, Польща розпочала будову владних структур, спираючись на парламентсько-демократичні зразки, які вважалися найдосконалішими. Водночас відкинуто й іншу модель політичного, суспільного й економічного устрою, яку показала світові більшовицька росія.

Упродовж міжвоєнних років темпи, форми, методи, інтенсивність та результативність державотворчих перетворень були різними, поступальність цього процесу зберігалася постійно.

На початках, а саме з 11 листопада 1918 р. до 17 березня 1921 р. бачимо розбудову польської національної державності, нормативно-правового визначення суспільно-політичного устрою відродженої Польщі, встановлення її рубежів. Процес формування політичної самостійності Польської держави завершився в 1921 р. після міжнародно-правового закріплення кордонів та прийняття у березні Конституції Польської Республіки.

Далі, до 14 травня 1926 р. – час функціонування парламентської системи та пошуку шляхів стабілізації. Специфічні засади внутрішньої організації Польської держави сформувалися під впливом двох головних чинників. Перший – традиції та звичаї суспільного життя поляків, які стали своєрідною національною основою на початку ХХ ст. Другий – складне геополітичне становище, що зумовлювало постійну ситуацію надзвичайного стану в країні. Польський процес державотворення базувався на двох принципових засадах, які часто вступали у протиріччя між собою – демократії й авторитаризму.

Поляки трьох сегментів колишньої Речі Посполитої жили за доволі неоднорідних умов, мов належали до різних Європ за цивілізаційним, інституційно-державним і звичаєвим типами: розділені кордонами, відмінні, звиклі до різного ритму буднів. Однак «становили єдину націю, яку – всупереч великим відмінностям – об'єднували спільна культура і воля до збереження своєї ідентичності» [7, с. 401].

Мова після втрати суверенітету та поділу польських земель перетворилася на національний символ. Важливу роль у визначенні та збереженні етнічної ідентичності відіграла релігія. А саме, римо-католицький костел, що об'єднував поляків понад окупацією й відрізняв від протестантських німців чи православних росіян. Суттєве значення для етнічної ідентичності мали культурні особливості, традиції, звичаї, їжа, помешкання, одяг, інші фактори. Поляки, незалежно від територій проживання, використовували ці суб'єктивні чинники для посилення національної самосвідомості й зміцнення етнічного самовизначення, і так, власне, значною мірою визначався внутрішній польський фактор у процесі відбудови державної самостійності.

Польське суспільство з часу російської революції 1905–1907 рр. отримало свободу друку, права на публічні збори й об'єднання. Важливе значення мали царські укази про мовну та релігійну толерантність. Соціальну допомогу жертвам війни надавали громадські комітети, які здійснювали медичну допомогу, постачали продукти харчування у міста, організували соціальне забезпечення, шкільництво і службу охорони громадського порядку. У другій половині 1915 р. функції громадських комітетів (комітетів порятунку) обмежили, але частина з них, що відали питаннями місцевого самоврядування, школами, а також опікунчі групи продовжували діяти.

Незважаючи на складні воєнні умови, в суспільно-політичному і культурному житті у 1914–1918 рр. з'явилася можливість для існування та діяльності різноманітних партій, товариств як суттєвих елементів майбутньої незалежної Польської держави, відродження якої ставало поза сумнівами. Залишалися лише питання часу, кордонів, форми устрою. Робота громадських комітетів, культурно-освітніх товариств, політичних партій та об'єднань за умов відсутності національної державної незалежності на трьох анексованих польських територіях та діяльність польських патріотичних сил за кордоном створювали основи для відновлення Польської держави.

Важливе значення для творення основ національної державності діяльності закордонних польських патріотичних провладних інституцій. У Швейцарії, Великій Британії, Франції і США діяли громадські організації поляків, які допомагали жертвам війни, військовополоненим, підтримували і пропагували ідею незалежної Польської держави. На міжнародній арені польський провід домогся визнання права на власну незалежну державу. Це прийняли і Центральні держави, і країни Антанти й США. В результаті виник 15 серпня 1917 р. за ініціативою Р. Дмовського в Лозанні Польський національний комітет та розпочалася діяльність його представників, які фактично здійснювали дипломатичні й консульські функції. Комітет виконував роль польського уряду в межах діяльності Міністерства закордонних справ, частково Міністерства військових справ, зокрема політичного керівництва сформованої у Франції польської армії, яку спочатку очолив французький генерал Л. Арчинар, а у 1918 р. її головнокомандувачем став Ю. Галлер.

У США діяв Польський центральний комітет, до складу якого належали І. Падеревський, Е. Пільтц, Ш. Аскеназі, Г. Нарутович та ін. Так, під час кампанії збору підписів під зверненням до Президента США В. Вільсона про підтримку відновлення незалежної Польщі було зібрано 600 тис. підписів. Якщо у Парижі та Лондоні домінувала роль Р. Дмовського, то у Сполучених Штатах – І. Падеревського, який пропагував польську справу на цьому континенті. За посередництвом американського полковника Е. Хауза він отримав доступ до В. Вільсона. Вже в січні 1917 р. Президент США підтвердив у зверненні „Мир без перемоги”, право поляків на об'єднану і вільну Польщу. У листі до І. Падеревського від 30 січня того ж року В. Вільсон писав про підтримку польської справи, запевняючи: «Ви можете бути певні, що все, що я можу зробити в інтересах Польщі, буде зроблено від усієї душі» [8, с. 8].

У Швейцарії група польських емігрантів за участю Г. Сенкевича, М. Скловської-Кюрі, З. Любомирського сформувала Генеральний комітет допомоги жертвам війни. За таких умов формувалася популярність таких майбутніх державних керівників Польської держави, як Р. Дмовський, Ю. Пілсудський, І. Дашинський, І. Падеревський, В. Вітос, Г. Нарутович, Ю. Галлер та ін. У 1914–1918 рр. польське суспільство зазнало швидких і суттєвих змін, практично від «повної неволи» до суверенітету наприкінці Першої світової війни. Загалом активна діяльність польських патріотичних сил у країні та в еміграції у роки світової війни в різних формах і на різному рівні уможливила успішне використання восени 1918 р. сприятливої міжнародної ситуації для досягнення основної національної мети – відновлення і будівництва суверенної держави.

Дороги до незалежності Польської республіки різноаспектні й багатомірні. Деяким релігійно налаштованим людям відновлення Польської держави після Першої світової війни видавалося провидінням і справою Божих рук. Вочевидь, тривалий шлях боротьби поляків увінчався успіхом. Події Першої світової війни мали у цьому процесі велике значення. Саме вони стали потужним поштовхом й можливістю до нового періоду боротьби за незалежність, відіграли значну роль у пошуку шляхів вирішення польського питання. У монографії авторка детально

розглядає 7 періодів упродовж Першої світової війни, які привели до проголошення Польської держави, а також умови, які уможливили постання Польщі [9, с. 69–95]. Тож, Перша світова війна створила особливу ситуацію, яка прискорила процес становлення національної польської державності.

Список використаних джерел

1. Возняк Т. Причини I світової війни // *І*. 75/ 2014. С. 14–19.
2. Возняк Т. Приволи до розв'язання I Світової війни // *І*. 75. 2014. С. 20–25.
3. Олійник А. I світова війна за переділ світу // *І*. 75. 2014. С. 27–32.
4. *І*. 75. 2014.
5. Czubiński A. Ewolucja systemu politycznego w Polsce w latach 1914–1998. T. I: Odbudowanie niepodległego państwa i jego rozwój do 1945 r. Poznań: Wydawnictwo TERRA, 2000. 320 s.
6. Odczyt wygłoszony dn. 21 lutego 1914 r. w Sali Towarzystwa Geograficznego w Paryżu. Archiwum Akt Nowych, Akta J. i Al. Piłsudskich, 4. Varia, sygn. 27. S. 1–5.
7. Łepkowski T. Naród bez państwa. Samsonowicz H., Tazbir J., Łepkowski T., Nałęcz T. // Polska. Losy państwa i narodu. Do 1939 roku. Warszawa: Wydawnictwo ISKRY, 2003. S. 247–414.
8. 7. 1917 styczeń 30, Waszyngton. List prezydenta T. W. Wilsona do I. Paderewskiego // Archiwum polityczne Ignacego Paderewskiego. T. V. 1909–1914. Warszawa: NERITON, 2001. S. 8.
9. Алексієвць Л. Польща: утвердження незалежної держави. 1918–1926. Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. 448 с.

Ірина ФЕДОРІВ

*кандидатка історичних наук, доцентка кафедри
всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського
національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*

КИТАЙ У ГЕОПОЛІТИЧНИХ ПЛАНІХ КРАЇН-УЧАСНИЦЬ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Головним полем бойових дій Першої світової війни була Європа, проте азійські країни теж відіграли у ній свою роль. Зокрема, Японія і Китай сподівалися здобути регіональне домінування. Хоча Китай не направляв своїх військ безпосередньо у зони бойових дій, але керівництво країни мало свої далекосяжні плани у цій війні, наслідки котрої вийшли далеко за межі Тихоокеанського регіону і надалі суттєво вплинули на майбутнє країни.

З середини ХІХ – до початку ХХ ст. Китай підписав 13 договорів з Японією, США, росією та країнами Європи на не вигідних для себе умовах. Після поразки в японсько-китайській війні 1894–1895 рр. укладено особливо принизливий Сімоносекський договір, котрий фактично започаткував боротьбу імперіалістичних держав за територіальне розчленування Китаю. Розпочався складний етап перетворення країни в напівколонію, створюються європейські концесії, такі як Гонконг та Шанхай. У 1897 р. Німеччина захопила м. Циндао, заснувавши німецьку колонію в провінції Шаньдун. У 1899–1901 рр. в Китаї тривало Боксерське повстання, лідери котрого ставили за мету усунути іноземне втручання в економіку, внутрішню політику, релігійно-духовне життя. Проте воно завершилось поразкою [1, с. 118–119]. Напередодні Першої світової війни політичне середовище Китаю характеризувалося складними взаємовідносинами у зв'язку із сильним династичним контролем Цинів, іноземним впливом, внутрішніми конфліктами та новими реформаторськими силами, що зароджувалися в країні. Великобританія, Франція, Німеччина та росія, встановивши свої сфери впливу в країні, користувалися багатствами Китаю і контролювали важливі торговельні шляхи. За китайський ринок конкурували також США і Японія [2].

У зв'язку з цим в країні посилювався антиімперських рух та боротьба проти маньчжурської династії Цин, з котрою населення пов'язувало занепад та низький